

ДОМІНАНТИ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті висвітлено формально-граматичні та стилістичні параметри поетичного синтаксису Лесі Українки, зокрема стилістичні фігури, порядок слів та особливості розташування членів речення. Поетична мова Лесі Українки фіксує художній прийом ампліфікації, яка формує конкретно-зорові картини. Ампліфікація пестливих словотворчих одиниць створює інтимно-ліричну тональність мовлення. Важлива ознака ідіостилю Лесі Українки – розгорнені, багатослівні синтаксичні конструкції з градацією. Поетичний синтаксис Лесі Українки активізує анафору з рядовими та суміжними елементами. Зафіксовано однослівні повтори, повтори синтагматичних одиниць, кільцеві повтори, полісиндетон. У поетичній мові Лесі Українки експресивно-емоційне виділення слова в реченні пов'язане інверсією означень.

Індивідуальна синтаксична норма Лесі Українки – лінійно-динамічні структури із дистанційним розташуванням означення й підмета. Зміна місця узгодженого означення, віддалення його від означуваного підмета сприяє його увиразненню в тексті, впливає на семантичні домінанти висловленої думки.

Ключові слова: поетичний синтаксис, поетичний текст, ідіостиль, фігура експресивного синтаксису.

Постановка наукової проблеми та її значення. Один із пріоритетних напрямів сучасної лінгвостилістики – визначення лінгвостилістичних функцій синтаксичних одиниць у художньому тексті. Синтаксичний рівень твору охоплює мовні одиниці, найбільші за обсягом і найскладніші за структурою, а отже, важливі за комунікативними, естетичними та ідіостилістичними властивостями. Це відкриває широкі можливості для лінгвостилістичних досліджень і висновків, в основі яких – синтаксичні домінанти мови письменників. У зв'язку з цим у сучасній стилістиці активізувалися дослідження конотативного навантаження різних видів речення, конструкцій, співвідносних із реченнями (пряма мова, невласне пряма мова, період), стилістичних фігур, лінійних-динамічних структур, побудов із відхиленням від усталеного словопорядку тощо.

На думку В. І. Кононенка, «стилістична характеристика синтаксичних конструкцій ускладнюється самою сутністю таких одиниць: адже на відміну від слів, семантика яких може безпосередньо передавати те чи інше стилістичне явище, синтаксичні побудови виражають його завдяки своїм внутрішнім формально-семантичним відношенням» [2, с. 28]. Серед елементів структури поетичного твору синтаксичні одиниці мають значне стилістичне навантаження в аспекті художньо-образної конкретизації світу, характерної для мови поезії. У зв'язку з цим дослідження синтаксичної організації поетичної мови Лесі Українки актуальне в плані

встановлення індивідуальних ознак мови письменниці, які формують її мовно-естетичну особистість.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Формально-граматичні, семантичні, комунікативні аспекти синтаксису перебували в центрі уваги С. П. Бевзенка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюха, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, М. У. Каранської, А. Г. Квашука, В. М. Русанівського, К. Ф. Шульжука та ін.

Стилістичне функціонування синтаксичних одиниць висвітлено в дослідженнях Д. Х. Баранника, В. С. Ващенко, Н. Я. Дзюбишиної-Мельник, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітка, В. І. Кононенка, М. М. Пилинського та ін.

У контексті проблем сучасної лінгвостилістики привертає увагу синтаксична організація мови поетичних творів Лесі Українки, яка не була предметом окремого дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – здійснити ідіостилістичний і текстовий аналіз домінантних синтаксичних засобів у поезіях Лесі Українки.

Досягнення поставленої мети передбачає такі завдання:

– виявити домінантні синтаксичні побудови поетичних текстів Лесі Українки;

– з'ясувати стилістичну роль фігур експресивного синтаксису: ампліфікації, градації, анафори, повтору і полісиндетону;

– розкрити стилістичні функції синтаксичних структур зі словопорядком, притаманним ідіостилю Лесі Українки;

– простежити текстотворчі функції інверсії як найбільш частотного засобу ритмомелодики поезій Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У поетичних текстах Лесі Українки синтаксичні одиниці виступають важливим структурним і змістовим компонентом. Різні синтаксичні форми стають засобом художнього зображення, виконують естетичну функцію. У комплексі виразових засобів художньо-образної конкретизації, характерної для ідіостилю письменниці, значне стилістичне навантаження мають структури з ампліфікованими однорідними членами речення, які є синтаксичною формою створення образно-зорових картин, деталізації подій або вчинки персонажів, внутрішнього світу ліричного героя, наприклад: *Хоче море човна розламати, трощить, ломить, піском засипає* [3, с. 104]. Однорідність забезпечує економність вислову, увиразнення художнього образу.

Синтаксична організація поетичних текстів Лесі Українки тісно пов'язана з лексичним наповненням граматичних конструкцій. Однорідність забезпечує кілька ознак абстрактного поняття, наприклад: *Що тільки раз він має гук подати, / страшний той гук, потужний і величний...* [3, с. 75]. Характерною ознакою ідіостилю письменниці є дієслівна однорідність, наприклад: *Вигострю, виточу зброю іскристу, / Скільки достане снаги мені й хисту* [3, с. 144]; *Хай серце плаче, б'ється,*

рветься з туги [3, с. 74]. Посиленню однорідності сприяють сполучники, якими поєднуються однорідні елементи, наприклад: *Фелахи, парії щасливіші від нас, / Бо в них і розум, і думки сповиті* [3, с. 130].

Вербалізація ключових понять мовного світу письменниці *зорі, квіти, весна* тощо реалізується через домінантні одиниці поетичного синтаксису. Особливо виразне компактне вживання семантично й синтаксично однотипних однорідних підметів. Таким уживанням однорідності забезпечено неповторний лад мови поетеси, бо при цьому нагромаджено одноплановість деяких елементів висловлюваного, увага читача певним чином повертається до однотипних реалій – осіб, явищ, дій, ознак, обставин, ситуацій, наприклад: *Там яснії зорі і тихії квіти / єднаються в дивній розмові* [3, с. 49]; *Знов весна і знов надії / В серці хворім оживають* [3, с. 118]. У поетичній мові Лесі Українки частотні речення з трьома однорідними підметами, наприклад: *Гомін, стогін, квиління пташині* [3, с. 104]; *Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти* [3, с. 129].

Виступаючи засобом лаконічного висловлення, однорідні підмети – синтаксичний засіб компактного зображення картини подій і явищ. Привертають увагу контексти з рядами однорідних підметів і присудків, які сприяють економії мовних засобів, відтворенню зорових картин за допомогою мінімальної кількості мовних засобів, наприклад: *Сі круглії вежі й високії мури – / Страшні та суворі, високі, понурі* [2, с. 96]. Жанрові особливості ліричної поезії зумовлюють вживання лінійно-динамічних конструкцій з однорідними членами речення, які деталізують, конкретизують авторську оповідь, надаючи їй індивідуальних ознак.

Поєднання назв конкретних і абстрактних понять у парадигмі ампліфікованих однорідних підметів створює конкретно-зорові картини, урізноманітнює образну мову, наприклад: *І вам згадається садок, високий ганок, / Високі зорі, тиха літня ніч, / Розмови наші, співи й наостанок / Уривчаста, палка, завзята річ* [3, с. 130].

Ампліфікацією пестливих словотворчих одиниць оформлюється інтимно-ліричний тон мовлення. Звертання, ампліфікуючись, формують змістові комплекси, які передають психологічно напружені моменти мовлення, наприклад: *Зорі, очі весняної ночі! / Зорі, темряви погляди ясні!* [3, с. 50]; *О люде мій бідний, моя ти родино, / Брати мої вбогі, закуті в кайдани! / Палають страшні, незагойнії рани / На лоні у тебе, моя Україно!* [3, с. 73]; *Сторонньоко рідна! Коханий мій краю!* [3, с. 73];

Поетичні тексти Лесі Українки найбільш насичені ампліфікованими означеннями, які надають контексту додаткової експресивності, наприклад: *Глибока, тиха, нерозважна туга / Вникає в серце, каменем лягає* [3, с. 76]; *Вільні співи, гучні, голосні / В вільнім краї я чути бажая* [3, с. 48]; *Горда, ясна, огнистая мова!* [3, с. 50]. Важлива ознака ідіостилю Лесі Українки – розгорнені, багатослівні синтаксичні конструкції, що містять кілька ампліфікованих прикметникових епітетів, які перебувають у синонімічних відношеннях.

Поетичний синтаксис Лесі Українки активізує значну кількість стилістичних фігур, серед яких вагоме місце займає градація. Мовній манері Лесі Українки притаманне вживання синтаксичних конструкцій, в яких градації присудків – дієслів на позначення руху, дій, динамічних ознак вмотивовує логічне завершення образу, наприклад: *Білі хвилі здіймались високо, / І знялися од вітру ще вище, / Загукали, як військо вороже, / Заглушили вони буйний вітер* [3, с. 145].

Стилістична семантика градації присудків пов'язана з зображенням внутрішнього стану персонажа, емоцій, відчуттів, наприклад: *Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги* [3, с. 74].

Градація найповніше виявлена в синтаксичних побудовах слів, словосполучень чи ширших утворень, пов'язаних однорідністю. Найчастіше градаційні присудки експресивно увиразнюють абстрактні поняття, наприклад: *Та іскра тліла, не згасала, / І розгорілася багаттям ясним, / І освітила темну темноту* [3, с. 58].

Ідіостилістичні ознаки мови письменниці пов'язані з різними фігурами експресивного синтаксису, серед яких високу частотність мають анафори з рядовими та суміжними елементами, віддаленими, перерваними в своєму розташуванні, анафори з простими й складними елементами, з чергувальним та симетричним розташуванням, зі згущеними й розрідженими елементами та ін., наприклад: *Там яснії зорі і тихії квіти / Єднаються в дивній розмові, / Там стиха шепочуть зеленії віти, / Там гімни лунають любові* [3, с. 49].

Особливе значення для змісту і ритміки вірша має вибір найбільш виразних, ключових анафоричних дієслів. При цьому часто письменниця називає одну дію, яка позначається виразним, містким дієсловом, що відображає не лише дії, а й внутрішній стан людини. Стилістика дієслова фокусує увагу на категорії часу, яка служить для зв'язку реальної дійсності та її художнього відтворення. На такій анафорі побудований вірш «Напровесні»: *Не дивуйтесь, що квітом прекрасним / Розцвіла ся дівчина несміла, – / Так під промінням сонечка ясним / Розцвітає первісточка біла. / Не дивуйтесь, що думи глибокі / Будять речі та сльози пекучі, – / Так напровесні дзвінки потоки / Прудко, гучно збігають із кручі. / Не дивуйтесь, що серце так рв'яно, / Щиро прагне і волі, і діла, – / Чули ви, як напровесні рано / Жайворонкова пісня бриніла?* [3, с. 55].

Поетична мова Лесі Українки фіксує повтор як важливий засіб мовної експресії. За допомогою повтору увиразнено і підкреслено різні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту. Синтаксична організація мови Лесі Українки активізує значну кількість однослівних повторів, наприклад: *Море, море! Без краю просторе* [3, с. 95]; *Зорі, очі весняної ночі! / Зорі, темряви погляди ясні!* [3, с. 50]; *Кров'ю обкипіла вся наша давнина! / Кров'ю затопила долю Україна* [3, с. 96]; *Осінь холодная, осінь вільготна / панує у нас* [3, с. 62]; *Так, вільна, вільна пісня* [3, с. 194]; *Була я щаслива, безмірно щаслива* [3, с. 78].

Актуалізація мовного образу, його додаткова експресія досягається через повтор синтагматичних одиниць, наприклад: *Плине білий човник, хвилечку колише, / Хвилечка гоїдає; / Плине білий човник, вітер ледве дише, / Ледве повіває* [3, с. 102]; *Час, моя пісне, у світ погуляти, / Розправити крильця, пошарпані горем, / Час, моя пісне, по волі буяти, / Послухатъ, як вітер заграв понад морем* [3, с. 101]; *З вітром весняним сосна розмовляла. / Вічно зелена сосна. / Там я ходила і все наслухала, / Що говорила вона. / Ох, не «зеленого шума» співала / Вічно смутная сосна* [3, с. 65].

Поетичний синтаксис Лесі Українки актуалізує повтор, який сприяє відображенню внутрішнього світу ліричного героя, стану збудження, підвищеної емоційної реакції. Здебільшого повтор супроводжується підвищеним інтонуванням, зокрема вигуківим, наприклад: *Великий буде жах, велике визволення!* [1, с. 74].

Повтор посилює образне змалювання тривалості, багаторазовості та послідовності дії, наприклад: *Річка плине, берег рвучи, / Далі, далі, поїд кручі* [3, с. 93]; *Ще за годину, і ще за хвилину / Будуть далеко, далеко вони* [3, с. 92]; *Полине за синєє море, полине за гори* [3, с. 45].

Приєм актуалізації, увиразнення словесно-образної теми досягається особливим видом повтору – це так званий кільцевий повтор, який починає певну синтаксичну одиницю й закінчує її, замикає. Наприклад, у вірші «До мого фортепіано» повторюються звертання в першому і останньому рядку: *Мій давній друже! Мушу я з тобою / Розстатися надовго... Жаль мені! / [...] / Прощай же, давній, любий друже мій!* [3, с. 68].

Оригінальну стилістичну фігуру в поезіях Лесі Українки творить інший вид повтору – полісиндетон, який є повторенням службових слів із певним стилістичним завданням. Найчастіше в поезіях Лесі Українки трапляється полісиндетон із повторюваними єднальними сполучниками, які сприяють формальному і змістовому об'єднанню образно-лексичного ряду, наприклад: *Спинилася богиня, і за руку / Взяла мене, і словом говорила* [3, с. 75]; *Для інших і доля, і щастя хай буде* [3, с. 78]; *Крізь плач, і стогін, і ридання, / Несмілі поклики слабі* [3, с. 81]; *І квіти, і зорі, й зеленії віти / Провадять розмови кохані* [3, с. 49]. Полісиндетон виступає засобом логічної і формальної зв'язності твору, формуючи змістовий комплекс, наприклад: *Чи тільки терни на шляху знайду, / Чи стріну, може, де і квіт барвистий? / Чи до мети я певної дійду, / Чи без пори скінчу свій шлях тернистий?* [3, с. 59].

Елементи повтору та полісиндетону підкреслюють і увиразнюють окремі контексти поезії, надають поетичному синтаксису Лесі Українки індивідуальних характеристик.

Вагомий чинник поетичного синтаксису Лесі Українки – порядок слів. Крім власне стилістичної функції, порядок слів виступає однією зі стильових ознак індивідуальної манери мовлення, яку можна визначити, розмежувати за наявністю, кількісною перевагою певного типу

словорозташування. У поетичних текстах Лесі Українки експресивно-емоційне виділення слова в реченні пов'язане з явищем інверсії. Інверсія, що має експресивно-стилістичне значення, супроводжується особливим наголошенням назви ознаки, яка формально перебуває в постпозиції стосовно назви явища, особи тощо. Такий словопорядок створює специфічну тональність поетичного стилю Лесі Українки і перетвореної на його тлі схвильованої усно-розмовної інтонації, наприклад: *Тихо спускається нічка **осіння*** [3, с. 62]; *Пугача **віщого** крик* [3, с. 62].

Розмовні типи конструкцій з інверсованими означеннями відтворюють спонтанність усного мовлення: виникнення спочатку основного предмета думки, а пізніше – його атрибутів, що деталізують цей предмет, наприклад: *На весіллі музика **гучна*** [3, с. 64]; *Так, дітки! Світ наш **красний, вільний*** [3, с. 57]. На думку С. Я. Єрмоленко, характерно, що більшість експресивно-стилістичних типів словорозташування розподіляються між полюсами поетичності й розмовності, тобто стилістична маркованість порядку слів стає джерелом виникнення додаткових колоритів мовлення [1, с. 121].

Ідіостиль Лесі Українки активізує постпозитивні означення – займенники з прикметниками або порядковими числівниками. Їх постпозиція в поетичному мовленні пов'язана з увиразненням явищ, ознак понять, наприклад: *До тебе, Україно, наша бездольная мати, / Струна **моя перша** озветься* [3, с. 45]; *І, може, зустрінеться пісня **моя самотная** / У світі з пташками-піснями* [3, с. 45].

Постпозитивні інверсійні означення, в ролі яких виступають займенники, прикметники, дієприкметники, часто вживаються в емоційних звертаннях, створюючи своєрідний ритміко-інтонаційний зачин поетичного твору.

У поетичній мові Лесі Українки зафіксовано різні типи лінійно-динамічних експресивних структур із дистанційним розташуванням означення й означуваного, наприклад: *І ледве **струмки** задзвеніли **співочі**, / **Пташки** заспівали **дрібні*** [3, с. 70]; *Зашарілось **обличчя** дівчини **бліде*** [3, с. 71]; *В великому місті в розкішну теплицю / **Дівчина** прийшла **молода*** [3, с. 70]; *Місяць **холоднее** кида **проміння*** [1, с. 62].

Зміна місця узгодженого означення, віддалення його від означуваного іменника сприяє його увиразненню в тексті, впливає на семантичні доміканти висловленої думки. Другий, стилістичний план охоплює і конструкції з предикативним означенням і структури, в яких означення і означуване відокремлені одне від одного з метою експресивно-стилістичного увиразнення змісту речення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поетичний синтаксис Лесі Українки представлений різними граматичними і стилістичними одиницями, серед яких найбільш виразні такі стилістичні фігури: ампліфікація, градація, повтор, полісиндетон, а також лінійно-динамічні структури з особливим словорозташуванням: інверсія,

віддалення узгодженого означення від означуваного іменника та ін. У контексті дослідження синтаксичних домінант ідіостилю Лесі Українки варто розглянути й інші одиниці поетичного синтаксису: побудови, співвідносні з реченням, односкладні речення тощо.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
2. Кононенко В. І. Проблеми стилістичного синтаксису / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 4. – С. 25–36.
3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. І. – 447 с.

Голоух Лариса. Доминанты поэтического синтаксиса Леси Украинки. В статье рассмотрены формально-грамматические и стилистические параметры поэтического синтаксиса Леси Украинки, в частности стилистические фигуры, порядок слов и особенности размещения членов предложения. Поэтический язык Леси Украинки фиксирует художественный прием амплификации, который формирует конкретно-зрительные образы. Амплификация уменьшительно-ласкательных форм слов создает интимно-лирическую тональность высказывания. Важной особенностью идиостиля Леси Украинки являются развернутые синтаксические конструкции с градацией. Поэтический синтаксис Леси Украинки активизирует анафору с рядовыми и смежными элементами. Зафиксировано повторы отдельных слов, повторы синтагматических единиц, кольцевые повторы, полисиндетон. В поэтическом языке Леси Украинки экспрессивно-эмоциональное выделение слова в предложении связано с инверсией определений.

Индивидуальная синтаксическая норма Леси Украинки – линейно-динамические структуры с дистанционным размещением подлежащего и определения. Изменение позиции согласованного определения, его отдаленность от подлежащего способствует смысловому выделению в тексте, влияет на семантические доминанты высказывания.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, поэтический текст, идиостиль, фигура экспрессивного синтаксиса.

Goloyukh Larysa. The Dominants of Lesia Ukrainka's Poetic Syntax. The article shows the formal-grammatical and stylistic factors of Lesia Ukrainka's poetic syntax, especially stylistic devices, word order and placement peculiarities of the parts of the sentence. Lesia Ukrainka's poetic language verbalizes amplification artistic device. Amplification helps to create visual images. Amplification of affectionate word-forming units creates an intimate-lyrical tone of narration. Extended syntactical constructions with gradation are important features of Lesia Ukrainka idiostyle. Lesia Ukrainka's poetic syntax focuses on anaphora with common and adjoining elements. There is not only anaphora, there are different kinds of repetition: framing, epiphora, chain repetition, root repetition, polysyndeton. Emotional highlighting of the word in Lesia Ukrainka's language is closely connected with the inversion of the attribute.

A place of the attribute in the sentence affects on its expressiveness. The farther it is from the subject the more significant it is.

Key words: poetic syntax, poetry, idiostyle, expressive syntax figure.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014